

УДК 398.7-022.345:[7.046:355.01]

Із фольклористичної герменевтики сновидінь: віщі сні про війну

Тетяна ШЕВЧУК

Кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України
01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4
E-mail: nata1509@i.ua

У статті проаналізовано фольклорні снотлумачні наративи про війну, що мають міфологічну структуру. У зафіксованих текстах виокремлено головну опозицію “життя-смерть”. У снотлумачних наративах виділено три основні семантичні концепти: “мати”, “поле”, “птахи”. На думку дослідниці, майже в усіх фольклорних і літературних снотлумачних текстах, в яких ідеться про війну, є образ поля, рідше – дороги. Стійким є її пояснення інформантів появи поля у снах: поле – це життя. Своєрідно формулою такого уявлення є відома приказка “Життя прожити – не поле перейти”. Залучаючи у свою роботу ідеї К. Леві-Стросса про структуру міфу та поширюючи його висновки на тексти українських традиційних снотлумачень, дослідниця прагнула не тільки порівняти кожний окремий наратив, але й почути його повнокровне “звучання”, з’ясувати його своєрідну партитуру, пізнати семантику. Це, на її думку, можливо лише в контексті фольклорної культури як цілісного явища. Статтю написано на польовому матеріалі, який збрала авторка протягом 2013–2015 років.

Ключові слова: міфологія, фольклор, снотлумачний наратив, війна, структура.

Війна є важливою темою культурної антропології [20]. Дослідникам міфології вона також не чужа (особливо тим, хто, для прикладу, цікавиться трансформаціями Вайю – давнього індо-іранського бога вітру, а також смерті, війни) [2]. Не оминають цієї теми й етнолінгвісти: стаття під назвою “Війна” вміщена у московському етнолінгвістичному словнику “Славянские древности”. Її автор, О. Гура, звернув увагу на сновидіння, які віщують війну: у снах з’являється комета, сонячне затемнення, червоне небо на заході, червоні хмари, червоний дощ та інші небесні знамення¹ [4, с. 407]. Мета цієї публікації – звернути увагу на міфологічний вимір війни, що простежується у фольклорних снотлумачних наративах. Джерельною основою дослідження є власні записи авторки, а також архівні матеріали – відповіді на запитання “Програми збирання матеріалів до українського народнього сонника” К. Грушевської (1925 р.), складеної на прохання Королівського антропологічного інституту Великої Британії та Ірландії. Крім того, використано польові записи студентів НУ “Києво-Могилянська академія” (2015 р.). Методологічними орієнтирами дослідження слугували класичні публікації з історії релігії Мірчі Елі-

¹ Астральну символіку та віщі сні в текстах юнацьких пісень південних слов’ян (розколоте небо, падіння зірок, закривавлена Венера) розглянуто у статті авторки цих рядків і Петра Сосенка “Міфологічний мотив затемнення астрального неба” [14].

аде, "Структурна антропологія" Клода Леві-Строса, а також набутки етнолінгвістичних шкіл – Люблінської та Московської (праці Єжи Бартмінського, Станіслава Небжеговської, М. Толстого) [21; 22; 16]. Зауважу, що до розгляду не було залучено суто індивідуальні снотлумачення, – останні, за висновком М. Толстого, "... особливо цінні для психолога, але не для культуролога, фольклориста чи етнографа" [16, с. 304]. Дослідник виокремлює п'ять головних принципів народних уявлень про значення снів, серед яких четвертий і п'ятий є важливими для нашої теми: "4. Сон як "той" світ. Сон – відвідання "того" світу. Звідси у сні є природним, як правило, цілком буденним, спілкування з людьми, із близькими (ситуація спілкування при цьому звичайно "як на цьому світі"). Сон – це відкриття межі між "цим" і "тим" світом; 5. Сон – це також відкриття межі між теперішнім і майбутнім і водночас між теперішнім і минулим. Звідси сприйняття сну як передбачення, знамення, пророцтва, звідси віра у віщий смисл снів" [16, с. 306]. Дослідник переконаний, що кожне слово народних снотлумачень (як в етимології) потребує спеціальних студій, як і кожен знак-символ [16, с. 310]. Останнє зауваження М. Толстого спонукало мене до докладного розгляду семантики і символіки знакових понять тих оніричних наративів, тексти яких подаю нижче.

Війна у снотлумаченнях 1920-х років

Серед записів В. Кравченка та його учнів і послідовників є й матеріали до народного сонника – відповіді на програму-питальник К. Грушевської. Окремі з них є розлогими снотлумачними наративами про майбутню війну. Так, у липні 1927 р. у с. Буки Троянівського району Волинської округи від Марії Мельник було записане оповідання про сон, що наснився їй 1914 р.: *"Мій батько вже помер, мабуть, вже років 15 буде, а то сниться мені, що прийшов до мене мій батько і каже до мене: може в тебе є що їсти, то ти б мені дала, а я так до їх нічого не сказала і їсти їм тоже не давала, а тільки взяла відро і пішла по воду до своєї криниці; коли підхожу я до криниці, то на місці того, що мала бути вода, то там кров, я навіть вже теї води не беру, а так вже прихожу до дому і говорю своєму батькові, чого-це на місті води та в криниці кров, тоді батько сказав, що це не на добро таке робиться, щось воно та вже повинно бути.*

Через кілька хвилин на дворі зірвалася страшенно велика буря, почало троцити ліс і, коли дивляться в вікно, то сильно почали жати жита і ці снопи зносили, невідомо де вони їх поділи, тільки де-не-де на полі залишався колосочок та його пригинав вітер до самої землі. Але через деякий час я бачу, що на тому ж полі, де було жито спіле та його жали, то почало рости сильно гарне молоде жито, і коли я звертаюсь і кажу до свого батька, що вже засіло молоде жито, то мені батько сказав, що це дуже добре, що так скоро пошло і зазеленіло це жито.

Спостереження після сну.

Зараз такі на другий день я почала розказувати своїй сусідці, правда, вона вже була стара, мабуть, років її було 80 приблизно, то вона мені на цей сон тільки оно сказала, не добре, дочко, що це тобі такий сон приснився, мабуть, буде війна і на цьому кінець.

Але-ж і справді через три неділі почали мобілізувати всіх людей і почали їх забирати на війну, на ту, котра почалась в 1914 році" [1, арк. 178–179].

Початок цього снотлумачного тексту є своєрідним розгортанням думки, сконденсованої у фольклорному прислів'ї "Кров людська – не водиця, проливати не годиться". Аналізоване снотлумачне оповідання розгортається у символічному просторі усної традиції – жито асоціюється з життям: "Як жито дожинати, то вже, може, і вмерти; жито дожав – смерті чекай" [5, с. 73]. "Як недужому присниться, що жито спіле, або жне – умре; як присниться, що жне він жито зелене – видужає" [5, с. 74]. Фінальний символічний образ зеленого молодого жита вказує на те, що бугтева драма, зумовлена війною, вирішується позитивно – життя перемагає смерть.

Літературні паралелі

Снотлумачні тексти усної традиції часто стають сюжетотворчим імпульсом для літературних творів, зберігаючи при цьому зв'язок із фольклорною першоосновою. Таким є оповідання Г. Тютюнника "Сито, сито...", в якому снотлумачення – основа сюжету: тітка Олена приходить до Одарки, щоб та розтлумачила їй сон про чоловіка Дмитра, що перебував на фронті. Письменник зберігає діалогічну форму, притаманну традиційним снотлумачним текстам:

– А тобі що снилося? – питаються.

Тітка похапцем зітхають і починають розказувати:

– А мені отаке: наче йду я житом, отам десь на Оліяновому ярку...

– Зелене жито чи спіле? – перебивають мати.

– Оцього вже тобі й не скажу, забула... – бідкаються тітка. – Пам'ятаю тільки, що ворушиться й ноги мені остюками лоскоче... Воно таке вітряно, чи що, і хмарно... Іду ж та й іду. Коли це з-під ніг як залопотить крильми – перепел...

– Он диви! – радіють мати. – Це таке, як на свідання. А жито – значить, живий...

– Так вітряно ж і хмарно... – сумніваються тітка [17, с. 72].

Г. Тютюнник досить точно відтворив контекст побутування усних снотлумачень, їхню взаємодію з ворожіннями й замовляннями (після розгадування сну відбувається ворожіння з допомогою сита).

В оповіданні "Сито, сито..." переказується й сновидіння дядини воїна: "...Бачився їй Дмитро позавчора, це якраз під п'ятницю, так погано: наче стоїть, сердешний, по груди в зеленій воді, без картуза і в сорочці з червоною манишкою, а на спині в нього – крижина, тонка та широка, аж гнеться... А ламатись – чогось не ламається. Стоїть, сміється... А тоді наче обізався: "Зніміть з мене, дядино, каже, оцю крижину, бо мені ж у спину холодно..." Так я оце й прийшла до тебе, Одарочко, спитати: к чому воно отой сон?" [17, с. 71–72]. Велика вода ("по груди") у традиційних снотлумаченнях асоціативно пов'язується з бідною, що підсилюється символічним образом "крижини". Образна система цих сновидінь стає зрозумілою в контексті "скристалізованих форм" колективної пам'яті, про які згадує Карл Густав Юнг у книжці "Спогади, сновидіння, роздуми": "Наближалась осінь 1913 року і напруження, яке я відчував раніше – щось моторошне й гнітюче, тепер, здавалося, вирвалось назовні, розлилося в самому повітрі. Причиною цього була вже не стільки моя особиста психологічна ситуація, скільки дійсність, що мене оточувала. І це відчуття наростало.

У жовтні, коли я подорожував на самоті, до мене прийшло несподіване видіння – жадливий потік, що накрив усі північні землі. Він простягався від Англії до Росії, від Північного моря до півніжжя Альп. Коли ж він наблизився до Швейцарії, я побачив, що гори ростуть, стають все вищими й вищими, ніби захищають від нього нашу країну. Переді мною розгорнулася картина жадливої катастрофи: я бачив могутні жовті хвилі, що несли якісь уламки і незліченні трупи, потім це море перетворилося в кров. Видіння тривало близько години. Я був вражений, мені стало недобре і соромно від своєї слабкості. Через два тижні видіння – ще кривавіше і страшніше – повторилося. Тоді ж я почув, як якийсь внутрішній голос промовляв: "Дивись, ось що відбудеться!" Пам'ятаю, як узимку хтось поцікавився, який мій прогноз на найближче майбутнє. Я відповів, що у мене немає прогнозів, але що я бачив потоки крові. Це видіння не давало мені спокою.

Запитуючи себе, чи не є моє видіння провісником грядущих революційних подій, я все ж не міг уявити собі нічого подібного і вирішив, що це стосується тільки мене, що мені загрожує психоз. Думка про війну навіть не приходила до мене.

Незадовго після цього, навесні й раннім літом 1914 року, мені тричі снився один і той же сон – що в розпалі літа раптом настав арктичний холод і вся земля покрилася льодом. Я бачив замерзлу і зовсім знелюднену Лотарингію з її каналами,

замерзлі ріки й озера, загиблі від холоду рослини. Цей сон я бачив у квітні і травні, і востаннє – у червні 1914 року.

Смертельний всесвітній холод я побачив і в моєму третьому сні, але завершувався цей сон несподівано. Перед моїми очима виникло дерево, квітуче, але безплідне (“Моє дерево життя”, – подумав я). І ось на морозі його листя раптом перетворилося в солодкий виноград, наповнений цілющим соком. Я нарвав ягід і віддав їх якимсь людям, які, схоже, чекали цього.

В кінці липня 1914 року я отримав запрошення від Британського медичного товариства приїхати на конгрес в Абердин, там я мав виступити з доповіддю “Про значення несвідомого в психопатології”. Весь цей час мене переслідувало очікування катастрофи, що насувалася: я знав, що такі сні і видіння послані долею. Мій тогочасний стан, мої страхи примусили побачити дещо фатальне в тому, що зараз я повинен говорити про значення несвідомого.

Першого серпня почалася світова війна. Переді мною постала проблема: я просто зобов’язаний був розібратися в тому, що ж відбулося і наскільки мій стан був зумовлений деяким колективним духом” [19].

Символічна мова юнгівських видіння й снів є суголосною тій, яку ми відзначили в польових записах 1920-х років та в оповіданні Г. Тютюнника “Сито, сито...”: ідеться, насамперед, про великі потоки води, її перетворення на кров, про смертоносний холод (крижину). У цих снотлумачних текстах своєрідно розгортається традиційна фольклорна формула, сконденсована у прислів’ях (зокрема, у білоруських): “Війна кров людську п’є”, “Моря без води, а війни без крові не буває”, “Кров не вода, розливати шкода” [13, с. 499].

Фінальним образом усного наративу 1920-х років є зелене жито (в оповіданні Г. Тютюнника жито також фігурує, хоча оповідачка й не могла згадати, чи було воно зеленим). За таким же принципом розгортається структура юнгівських снів: моторошні образи жовтої води, кривавого моря, смертоносної криги змінюються на квітуче дерево й солодкі плоди, що їх дослідник ототожнює з “деревом життя”. По суті, це є міфологічна структура, в межах якої й вирішуються складні буттєві суперечності.

Наступний приклад – 1-й вірш П. Тичини із диптиху “Війна” (1918), в якому сон є своєрідною концептуальною моделлю для осмислення трагедії військових змагань:

Кладусь я спать.
Три янголи в головах стоять.
Один янгол – все бачить.
Другий янгол – все чує.
Третій янгол – все знає.

І приснився мені
Син.

Наче він сам проти ворога ставає,
А той обступає, просто в груди рубає!
(Перший янгол вид свій закриває).

І ніби поле рівне, рівне та зелене.
І вітер стеле спів: “Прощайте, нене!”
(Другий янгол із хрестом до мене).

І вітер стеле: “Не сумуйте, смерті той не знає,
Хто за Україну помирає!”
(Третій янгол серце звеселяє).

І приснився мені
Син [15, с. 77].

У цьому тексті простежується стандартна фольклорна сюжетна лінія, характерна для замовлянь “на сон”: “лягаю спати під охороною сакральних помічників – трьох ангелів”. Такі тексти, за висновком О. Левкієвської, активно функціонують у сучасній поліській традиції як особисті обереги поряд із канонічними молитвами, які читаються перед сном [12, с. 579]. Наводимо текст замовляння, записаного 1985 р. у селі Любязь Любешівського району Волинської області:

Лажуся спаты –
 Даю Богови знаты,
 З трема ангэламы:
 Одын свитьть,
 Другый стэлыть,
 А трэтий постиль застылае,
 Мое тило Господне устэригае [12, с. 596].

Для снотлумачного мотиву поезії П. Тичини характерні стереотипізовані вислови, що властиві для текстів фольклорних оніричних наративів: “Наче він сам...”, “І ніби поле...”. Символічний образ “зеленого поля” (у попередніх текстах – “зеленого жита”) скеровує думку поета в річище ідеї безсмертя (“Смерті той не знає, / Хто за Україну помирає!”), що така суголосна сучасному гаслу (формулі): “Герої не вмирають!”

Сучасні польові записи

Весною 2015 р. студентка Києво-Могилянської академії Юлія Велічко записувала сновидіння від жительки села Козятин Козятинського району Вінницької області Лідії Михайлівни Семенюк (1945 р. н.). В одному тексті йдеться про майбутню війну – у ньому фігурують образи поля та чорного неба з блискавицями (про таке фольклорне зображення війни вже йшлося у статті О. Гури “Війна”): “Був у мене сон, ще осінню, як ото мала бути революція і війна. Встала я після нього, розказую дома дедушці і кажу: їй бо, щоб ще війни не було. Значить поле, а поле – це життя. Я йду по полю, а хмари і небо таке чорне, ну ото як сажою все, таке чернуче і блискавки, такі блискавки страшні. І не забувається оце мені цей сон уже другий год. Наче як віщун він, прямо в очах мені те все стоїть. А небо було так низько, і таке страшне, і я одна йду, без нікого”.

У грудні 2013 р. мені приснився сон, який надовго вривався в пам’ять і залишив по собі глибокий емоційний слід (такі сні в українській традиційній культурі вважають віщими, як і ті, що сняться напередодні великих релігійних свят). У сні я побачила мою покійну маму: вона стояла на “грудку” (“грудок” – це невеликий гранітний виступ недалеко від нашої хати в селищі Бараші Ємільчинського району Житомирської області, з якого добре видно село й поле на його околиці). Мама попереджала мене: “Таню, обережно, не наступи”. Я озирнулася довкола: кругом нас було багато птахів (так багато, що вони вкрили все поле, скільки око сягало). Птахи були якісь сірувато-чорні й усі молоді. Вони силкувалися злетіти, але тільки ворушили крильми. Я прокинулася від пронизливої думки: “Це до війни!” (чула від сільських людей, що птахи – то душі, а ще згадала, як про це написано у популярному виданні “Народного сонника”: “Птахи – то люди. Як їх дуже багато, то буде якась війна чи що. Мені перед війною все, бувало, сниться, що пташки поле вкрили” [5, с. 137–138]. Згодом, уже 2014 р., коли розпочалася війна, я розповіла свій сон етнологові В. Балущку. І він пригадав сновидіння своєї матері, перший чоловік якої загинув на війні 1941 р.: “Це було якраз перед війною. Матері приснилось, що вона все шукає свого чоловіка: іде, і в якомусь селі розпитує в людей. Їй спрямували до однієї хати. Коли вона туди прийшла, виявилось, що

в тій хаті немає ні вікон, ні дверей. А потім почалася війна, чоловік пішов на ту війну й загинув у 1941 році”¹.

Ці два тексти, які можна назвати усними оніричними нарративами, я й вирішила проаналізувати під кутом їхніх контекстуальних зв'язків із традиційною фольклорною культурою.

Пишучи про структуру міфу, К. Леві-Строс наполягав на тому, що вона є синхронно-діахронічна й порівнював її з партитурою симфонічного твору [9, с. 218]. Поширюючи висновки вченого на тексти українських традиційних снотлумачень, що мають міфологічну структуру й символічну природу, маємо підстави для порівняння кожного окремого нарративу з оркестровою партією групи інструментів (альтів, скрипок і т. д.), але почути його повнокровне “звучання”, пізнати його семантику можливо лише в контексті фольклорної культури як цілого – вона ж і є своєрідною партитурою. Відтак у наведених текстах снотлумачних нарративів виокремлюємо лінійну (діахронічну) послідовність символічних образів, що наповнюють їхню міфологічну структуру: мати – поле – птаство; дружина (мати) – дорога – темна хата, враховуючи при цьому їхнє синхронне “звучання”.

Птаство (птахи як душі)

У вже згадуваній “Програмі збирання матеріалів до українського народнього сонника” К. Грушевська сформулювала питання, яке стосується пояснення появи снів: “12) Чи існує такий погляд, що се душа виходить з тіла, ходить по світі, а потім вертається назад, коли людина прокидається?” [3, с. 238]. Серед відповідей на це запитання цікавим є оповідання, записане в с. Мислятин Заславського р-ну Шепетівської округи із заголовком “Про сон”: “Як під час сну душа вилітає з тіла, то вона має вид птиці. До всякого чоловіка, як він вродиться, то дається сон. Його можна послати, бо всякий чоловік має свій сон. Були такі люди, що бачили сон, то він такий кудлатий і малий, як чоловік, має четверо очей, одні очі заплющені сплять, а другі открыти² [1, арк. 103(зв.)]. Мірча Еліаде, аналізуючи символіку магічного польоту у праці “Космос і історія”, виокремив два важливих міфологічних мотиви: “... міфічний образ душі у вигляді пташки й концепція птахів як провідників душ. Негелайн, Фрезер, Фробеніус зібрали велику кількість матеріалів, що стосуються цих двох міфів про душу” [19, с. 184]. “Здатністю літати, згідно з багатьма традиціями, – нагадує Еліаде, – володіли всі люди міфічних часів: усі могли добратися до Неба чи на крилах легендарного птаха, чи на хмарах” [19, с. 184]. Дослідник вважає головним у міфах про душу те, що чаклуни й шамани здатні “покидати” тіло, коли захочуть, а от “... для звичайних людей це доступно лише в момент їхньої смерті” [19, с. 185]. Саме цим, на думку Мірчі Еліаде, пояснюється те, “...що даний міф зміг увійти у такі різні культурні комплекси як чарівництво, міфологія сновидінь, сонячні культури й апофеози імператорів, техніка екстазу, поховальна символіка і т. д. Одночасно він пов'язаний і з символікою сходження. У цьому міфі про душу є в зародку вся метафізика незалежності й духовної свободи людини: саме там варто шукати відповідну точку для перших абстрактних побудов про добровільне розлучення з тілом, про всемогутність розуму, про безсмертя людської душі... Занепад людства перешкоджає віднині більшості людей полетіти на небо; тільки смерть повертає людям (і то не всім!) їхній початковий стан, тільки тоді вони можуть піднятися в небо і летіти, як птахи, і т. д.” [19, с. 185]. Не вдаючись до докладного

¹ Записала авторка 18 жовтня 2014 року від Балущка Василя Григоровича, якому цей сон розповіла його мама, Балущок Катерина Василівна, 1916 р. н., що народилася в с. Ждани Лубенського району Полтавської обл.

² Записав Павло Жолтовський від Марії Омельчук, 50 років, у с. Мислятин Шепетівської округи на Волині, 1925 р.

тлумачення символіки польоту й міфології душі-птаха, М. Еліаде як історик релігії нагадав читачам “Космосу й історії” про те, що “... концепція душі-птаха, а звідси й ототожнення смерті з птахом відзначались уже в релігіях архаїчного Близького Сходу. Єгипетська “Книга мертвих” (р. XXVII) описує смерть у вигляді сокола, що відлітає, а в Дворіччі померлих уявляли в образі птахів. Міф цей, очевидно, ще набагато давніший: на доісторичних пам’ятниках Європи й Азії Світове Дерево зображають із двома птахами на гілках; ці птахи поряд із космогонічним значенням, очевидно, символізують також Душу-Предка. І справді, можна згадати, що в центральноазіатській, сибірській і індонезійській міфологіях птахи, що сидять на гілках Світового Дерева, були душами людей” [19, с. 185-186].

Розглядаючи тексти снотлумачних наративів, що були наведені на початку цієї статті, помітимо, що в контексті української традиційної культури міфологічна концепція душі-птаха розгортається у кількох вимірах: смерті й життя (народження), а також шлюбу. Цю концепцію детально розглянула етнолог М. Маєрчик у “Додатку” до монографії “Ритуал і тіло” під назвою “Душа – пташка – жінка: генеза, типологія, семантика (на матеріялі археологічних культур і етнографічних джерел)”. Прикметно, що в названому “Додатку”, за висловом авторки, проаналізовано “нетипові” ситуації, “... коли всупереч теорії птах перебуває у смислового й символічного зв’язку з “низинними” концептами смерті й жінки...” [10, с. 219]. Висновки і гіпотези М. Маєрчик ґрунтуються, головним чином, на віруваннях та уявленнях про душу-пташку, що закріплені в археологічних пам’ятках і етнографічних джерелах. Я ж хочу звернути увагу на ті фольклорні тексти, у структурі яких наявні снотлумачні фрагменти.

У статті “Відгук лицарської поезії в руських народних піснях”, що має підзаголовок “Пісні про “Королевича”, М. Драгоманов, обстоюючи “порівняльний дослід пісень”, наводить кілька варіантів балади про зловісний сон королевича. Найхарактернішим, на думку дослідника, є варіант, уміщений у “Трудах...” П. Чубинського:

Ой поїхав королевич на попованне,
Та покинув Ганюточку на горюванне.
Як із’їхав королевич на круту гору,
Пустив коня вороного в зелену траву.
Як із’їхав королевич на калинов міст,
Як обняла королевича темненькая ніч.
Припав коня до явора, сам ліг спочивати,
Приснився королевичу дивнесенький сон:
С під правої та рученьки виленув сокіл,
С під лівої с під білої – сива зозуля.
Як поїхав королевич до бабусеньки.
“Бабусенько, голубонько, одгадай сей сон:
С під правої та рученьки виленув сокіл,
С під лівої, с під білої – сива зозуля”.
“Хиба-б я тобі, королевич, не бабусенька була,
Щоб я сього сону та й не ‘дгадала.
Біжи, біжи, королевич, не жалуй коня,
Бо твоєї Ганюточки на світі нема!
Учора із вечора сина вродила,
І к білому світу у хрест увела,
А сьогодні к світу сама померла”.
Доїжжає королевич до нових воріт,
Ударить ся кінь копитом об новий поріг.
Ой не вийшла Ганюточка, вийшла меньша свість,
Винесла королевичу дивненьку вість.
“Здоров, здоров, пане зятю, чужий та не наш!
Бо твоєї Ганюточки на світі не маш”!

Як увійшов королевич у нову сьвітлицю,
 Лежить його Ганюточка та й на всю скамницю.
 Ударив ся королевич у білії груди:
 “Ніжки мої різвесенькі, чом не ходите!
 Ручки-ж мої білесенькі, чом не робите!
 Очи-ж мої каресенькі, чом не дивитесь?
 Уста мої сахарнії, чом не мовите?”
 “Ніжки мої різвесенькі одходили ся,
 Ручки-ж мої білесенькі одробили ся,
 Очі-ж мої каресенькі оддивили ся,
 Уста-ж мої сахарнії одмовили ся”.
 Як пішов же королевич у малу кімнату,
 Аж там мамки, аж там няньки та дитя колишуть.
 – Ой ну, лолі, мале дитя, що вчора вранці уродило ся,
 А сьогодні в вечері осиротило ся;
 Що учора Ганюточка – матуся була,
 А к білому сьвіту Ганюточки на сьвіті нема.

М. Драгоманов зазначив, що в цьому ж збірнику надруковано ще 19 варіантів цієї балади [6, с. 69–70], в яких сон королевича передано майже дослівно, у деяких тільки замість зозулі вилітає утінка. Якщо долучити до баладних снотлумачень власне оніричні тексти, то стає зрозумілим, чому поява вилітаючого сокола символізує народження дитини, а зозулі “з-під лівої руки” – смерть дружини. У “Народному соннику” (2005) подано тлумачення, що розкриває своєрідну логіку таких текстів про душу-пташку: “Голуби від вас відлітають, втікають – до смерті. “Проти смерті двох синів мені снилось, що два голуби прилетіло в оселю. Я забрала їх у хату. Вони посиділи, посиділи та й не знають, де й ділись”. Зап. В. М. Милорадович” [5, с. 56]. Народження дитини також у сновидіннях пов’язується з появою птахів: “Багіт-на жінка бачить синицю вві сні – матимете дівчинку, солов’я – хлопця” [5, с. 74]. Стийкий комплекс уявлень про душу-пташку спостерігаємо і в текстах голосінь: сучасна дослідниця І. Коваль-Фучило подає їхній перелік у “Покажчику основних мотивів, тем і метафоричних номінацій”. Для прикладу, матір у голосіннях називають “голубонькою”, “зозуленькою”, “ластівочкою”: “Моя й матинко, моя й голубонько, / Моя матинко, моя зозуленько, / Моя матинко, моя ластівочко” [8, с. 344]. Поява мотиву пошуку і впізнавання померлого, на думку дослідниці, зумовлена “... міфологічними уявленнями про те, що людина після смерті змінює свій вигляд. Померлого запрошують у гості, він прибуває, але його слід шукати і впізнавати. На Поліссі зазначено два способи пошуку померлого – впізнавання між представниками його соціально-вікової групи і впізнавання його у пташці, що прилетить до хати і сидітиме поряд на дереві:

І як ти прилітатимеш:
 Чи соловесчком, чи горобесчком?
 І на которой ти груші сидатимеш,
 Да я вийду тебе познавати” [8, с. 281].

Оскільки в моєму віщому сні про війну є образ покійної матері, наведу висновки І. Коваль-Фучило, що стосуються такого сновидіння: “У традиційній культурі тема *бачити померлого уві сні* добре опрацьована і поширена по всій Україні, та й у слов’янському світі загалом. Народний світогляд виробив цілу систему трактувань таких снів. Так, бачити померлого уві сні – це завжди семантично важливий сон. Він може віщувати і щось добре, і щось погане. Важливими показниками тут стають обставини, в яких померлий з’являється (особливо маркований його одяг), вік і стать померлого (погано, коли померлий сниться як живий, особливо якщо це

стара людина, найпаче жінка, тоді, кажуть, “якась стара біда стане”), родинні зв’язки (одні родичі віщують добрі новини, інші погані) тощо” [8, с. 231].

У першому з наведених снотлумачень матір оточує велика кількість птахів, які вкривають усе поле. О. Гура у статті “Війна” вказує на множинність об’єктів у снотлумаченнях, що ототожнюються із військом [4, с. 407]. *Поле* є ще однією ланкою снотлумачної тріади, яку ми розглядаємо (мати – поле – птаство), і воно мало нагадує образ війни, що характерний для фольклорних козацьких пісень (“Чорна рілля ізорана і кулями засіяна”). Поле снотлумачних наративів нагадує про землеробство, про землю-матір, що народжує і ховає, про тріаду, що її аналізував Клод Леві-Строс у “Структурній антропології”: землеробство – полювання – війна.

К. Леві-Строс вважає, що “... мета міфа полягає в тому, щоб дати логічну модель для вирішення певної суперечності...” [9, с. 219]. Суголосні думки висловлював і Мірча Еліаде у праці “Міфи, сновидіння і містерії”: на прикладі символізму Дерева з його ідеєю життя й оновлення дослідник показав, як буттєва драма у сновидіннях вирішується позитивно [7, с. 123–124]. **Важко відповісти на питання, чи вирішується суперечність між життям і смертю в сновидінні, яке ми розглядали вище (мати – поле – птахи), адже у фольклорних його тлумаченнях маємо чітку вказівку на майбутню війну.** На наш погляд, тут можуть стати в пригоді спостереження К. Леві-Строса про міфологію північноамериканських індіанців: дослідник звернув увагу на міф зуні про виникнення людини з землі. Аналізуючи міфологічну структуру міфів центральних і східних пуебло, К. Леві-Строс виокремлює медіальні зв’язки, де вихідною парою є “життя – смерть”, а першою тріадою – “землеробство – полювання – війна”. При цьому у згаданих міфах стверджується тотожність полювання (війни) та землеробства [9, с. 214]. Ці ідеї можуть бути використані й для тлумачення українських снотлумачних наративів, але це вже тема окремої студії.

У семантичному полі сновидіння, текст якого ми вже цитували (ідеться про сон, який зафіксував В. Балущок), центральним є символічний образ хати без вікон і дверей. У контексті фольклорної культури він послідовно асоціюється з домовиною (це стійке значення закріплене за такою “хатою” в голосіннях та так званих історичних піснях). О. Микитенко, дослідниця балкано-слов’янського тексту поховального оплакування, зауважила, що в українських поховальних голосіннях домовину названо “темною хатою”: “Якої ти темної хати забажав? Темної, невидної, смутної, невеселої”; “Яка твоя хаточка темная та невидная, Що не дверечок, не оконечка, не праведного сонечка...” [11, с. 147].

Такий же образ “хати-домовини” характерний і для історичних пісень:

Чи чули сь те, миле браття,
Як бороли Закарпаття?

Сорок тисяч воювало,
Кров невинну проливало

А над Хустом ворон кряче,
А в чужині мати плаче.

Не плач, мамцю, та й не тужи,
Син ранений та й не дуже.

Голівонька на четверо,
А серденько на шестеро.

Найми, мамцю, малярика,
Найліпшого столярика.

Най мі хату ізбудує,
Та й начорно помалує.

Ой без дверей, без віконець,
Бо вже ж мому життю кінець".
(Пісня з репертуару Ніни Матвієнко).

Таке ж значення – “хати-домовини” – зафіксоване і в “Народному соннику” (2005): “Будинок без вікон і дверей – труна цієї людині падає” [5, с.158].

Як правило, традиційні снотлумачення засновані на інтерпретації окремих символів. Але зв'язок між знаком-символом і результатом його появи у сні, як відзначив М. Толстой, “будується” за різними принципами: “Достатньо простим і очевидним є принцип тотожності; наприклад, побачити у сні покійника-родича, що запрошує до себе, – до смерті того, хто бачить сон...” [16, с.305]. Дослідник зауважує, що такий принцип трапляється не часто. Серед записів В. Кравченка, здійснених 1925 р. у місті Коростень “від особи років 23”, є й снотлумачний текст, стуркутований за принципом тотожності: “А що ви думаєте? Міні за пів року до тієї події, яка потім відбулася в натурі, снилося: сниться міні велике поле – там дуже стреляють!.. Над головами літають аероплани – спереду червоне військо, а ззаду польське... (йдеться про польсько-радянську війну 1920 року. – Т. Ш.) Величезний дим – страх великий!.. І потім дим розвіявся – стало ясно – весело... Я поруч з своїм мужем вийшла з того нещастя... Всі інші товариші попали в полон, крім мене та мого мужа – я його звідти вивела... Поле незнайоме – на йому я ніколи не була. Цукор, сукна, що товариші погубили, лежали на полі – вози – в болоті... І що-ж... Через пів року я їду тим самим полем, а поруч мене – мій муж, бо він був у війську. П'ять червоних штабів скупчилось у одному місці... Спереду палили, а над головою два польські літаки ширяли. Ніхто не пускав червоних у хату – води боялися нам дати напитися. Це було в м. Махнівці, верст за 20 від Бердичева... Там у велике болото позастрявали вози. Всюди валяється цукор, сукно – різне майно, яке розгубили більшовики, селяне без жодного лякання все те тягнуть на свої вози. Багацько наших попало в полон до поляків, лише я втягла чоловіка за карок у незнайому хату й тим позбавила його від полону. І так міні стало тоді весело та ясно, я уже прийшла до Житомиру. Та шкода міні була наших товаришів, що попалися до рук поляків... Я останній хліб брала у свого дядька та носила нашим товаришам у в'язницю... Все так відбулося, як бачила уві сні” [1, арк. 46–47].

Принцип тотожності спостерігаємо й у снотлумачному наративі, який записала 1925 р. К. Попівська в Житомирі “від удовиці Марії Іванівни Абрамової”. Оповідачка підкреслила, що цей сон допоміг їй знайти вбитого під час Першої світової війни сина: “Сниться мені в 1916 році: гарний день; їду я якоюсь незнайомою дорогою, я перескочила через роваку, що з двох боків оточувала дорогу. То (з)а ровом – я пішла полем і бачу: на траві лежить мій син, – тільки він з бородою, в шинелі, а на голові якась чудна шапка. Я шатнулася до сина, щоб підняти його... беру за голову й починаю цілувати його... А він – як неживий. Після цього сну я почала хвилюватися – син був на фронті в Галіції, – я чекала від нього відомості. Через 2–3 тижні після того сну “Командір” написав до мене, що мого сина вбито, що він “славно скінчив своє життя”. Я зараз же поїхала до Галіції. А там, коли почали одшукувати мого сина, то ми вийшли на ту саму дорогу, яку я бачила уві сні. Мені згадався весь сон – я сама прийшла на те місце, де лежав мій син. Я просила там копати... Почали копати і там я знайшла мого сина... Він був у такому самому вбранні й в такій ж невідомій мені шапці, які я бачила уві сні” [1, арк. 72].

Прикметно, що майже у всіх снотлумачних текстах, в яких ідеться про війну (у тому числі й літературних), є образ поля (рідше – дороги). Стійким є й пояснення інформаторів появи поля у снах: “поле – це життя” (своєрідно формулою такого уявлення є відома приказка “Життя прожити – не поле перейти”).

ЛІТЕРАТУРА

1. Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 15. – Од. зб. 713.
2. Балущок В. Вітер у народних віруваннях українців і прадавнє божество (деякі міркування про природу Вія) / В. Балущок // Міфологія і фольклор. – 2014. – № 1 (16). – С. 22–29.
3. Грушевська К. Програма збирання матеріялів до українського народного сонника / К. Грушевська // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 237–238.
4. Гура А. В. Война / А. В. Гура // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. – Москва : Международные отношения, 1995. – Т. 1. – С. 407–408.
5. Дмитренко М. Народний сонник / М. Дмитренко. – К. : Вид-во М. Дмитренка, 2005. – 232 с.
6. Драгоманов М. Відгук лицарської поезії в руських народніх піснях. Пісні про “Королевича” / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. – У Львові, 1899 (Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка). – Т. 1. – С. 66–87.
7. Еліаде М. Міфи, сновидіння і містерії / М. Еліаде // *Еліаде Мірча*. Мефістофель і андрогін. Пер. з нім., фр і англ. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – С. 119–301.
8. Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / І. Коваль-Фучило. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 360 с.
9. Леві-Строс К. Структурна антропологія / Пер. з фр. З. Борисюк / К. Леві-Строс. – К. : Основи 1997. – 387 с.
10. Масрчик М. Ритуал і тіло: Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Масрчик. – К. : Критика, 2011. – 325 с.
11. Микитенко О. Балканослов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика / О. Микитенко. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2010. – 422 с.
12. Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.) / сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. – Москва : Индрик, 2003. – 752 с.
13. Прыказкі і прымаўкі: у двох кнігах / ред. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і техника, 1976. – Кн. 1. – 560 с.
14. Сосенко П., Шевчук Т. Мітологічний мотив затемнення астрального неба / П. Сосенко, Т. Шевчук // Міфологія і фольклор. – № 2 (9). – 2011. – С. 31–46.
15. Тичина П. Зібрання творів: у 12 т. / П. Тичина / редколегія: О. Т. Гончар та інші; упорядкування та примітки О. І. Кудіна. – К. : Наукова думка, 1983. – Том І. Поезії 1906–1934. – 735 с.
16. Толстой Н. И. Народные толкования снов и их мифологическая основа / Н. И. Толстой // *Толстой Н. И. Очерки славянского язычества*. – Москва : Индрик, 2003. – С. 303–310.
17. Тютюнник Г. Твори: у 2 кн. / Г. М. Тютюнник; упоряд. А. Шевченко. – Кн. 1. Оповідання. – К. : Молодь, 1984. – 328 с.
18. Еліаде М. Космос и история. Избранные работы / *Еліаде М.*; пер. с фр. и англ. ; общая ред. М. Л. Гаспарова. – Москва : Прогресс, 1987 – 312 с.
19. Юнг К. Г. Воспоминания, сновидения, размышления / Юнг К. Г.; перевод: В. Поликарпов. – Минск : ООО Харвест, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/PSIHO/JUNG/memdreamrefs.txt>
20. Harrison S. War, warfare / S. Harrison // *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* / Edited by Alan Barnard and Jonathan Spencer. – London and New York : Routledge, 2002. – P. 842–844.
21. Niebrzegowska S. Podlaski sennik ludowy / S. Niebrzegowska // *Twórczość ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych*. – 1990. – R. V. – Nr. 2 (15). – S. 27–30.
22. Niebrzegowska S. Polski sennik ludowy / S. Niebrzegowska. – Lublin, 1996. – 297 s.

From the Folkloristic Hermeneutics of Dreams: Prophetic Dreams about War

Tetiana SHEVCHUK

The article deals with the folkloric oneirologic narratives about war, which expose the features of mythological structure. Within the recorded texts, the authoress distinguishes the principal opposition: life-death. There are three main semantic concepts singled out in the oneirologic narratives: mother, field, and birds. According to the authoress, almost all folklore and literary oneirologic texts tell about war; there is an image of the field, rarely – that of the road. Explanation

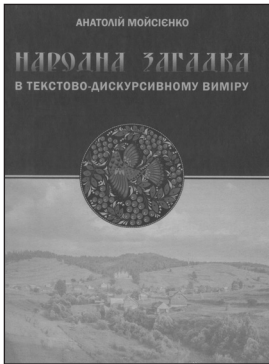
of the appearance of the filed in the dreams is invariable: the filed means life. A well-know saying serves as sort of formula for such an idea: "To live your life is not as easy as to cross the field." By including the ideas of K. Levy-Strauss in her work on the myth structure and spreading its conclusions to the texts of traditional Ukrainian interpretations of dreams, the researcher strived not just to compare each narrative, but also hear its full-blooded "sound", clarify its original musical score, recognize its semantics. To her opinion, it is only possible within the context of the folklore culture as an integral phenomenon. The article is based on the materials collected by the authoress in 2013–2015

Keywords: mythology, folklore, oneirologic narrative, war, structure.

Стаття надійшла до редколегії 27.12.2015

Прийнята до друку 12.01.2016

Нові книги

Мойсієнко А. Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі: монографія. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2016. – 176 с.

У науковій монографії текстово-дискурсивну природу народної загадки розглянуто в осмисленні внутрішньодинамічних процесів її структурно-граматичної, образно-композиційної, власне поетичної організації, у взаємозв'язках з іншими фольклорними та літературними текстами. Перші розділи стосуються текстово-граматичної природи народної загадки та динаміки її смислових відношень. У наступних двох з'ясовано національно-ідентичну природу текстів фольклорного жанру, їх естетичний потенціал слова. Чимало місця відведено дослідженню місця народної загадки в системі та структурі інших жанрових утворень, проаналізовано найважливіші типологічні особливості загадкових текстів.

Іваницький А. Обрядовий музичний фольклор Середньої Наддніпрянщини. Жанрово-регіональна антологія / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. – Вінниця, 2015. – 536 с.

Видання містить добірку музично-пісенного фольклору Середньої Наддніпрянщини. У вступній статті розглянуто історію краю, жанровий склад фольклору, характерні риси пісенної культури, подано текстологічні нотатки до вміщених матеріалів. Збірник оснащено чотирма покажчиками – ритмо-структурним, жанровим, таблицею збирачів та алфавітним. Кількома роками раніше упорядник видав збірник "Український обрядовий фольклор західних земель" (2012), де порушено питання генезису фольклору. Нинішнє видання продовжує дослідження української музичної народно-обрядової творчості в історичному й текстологічному напрямках.